

DESTAN ARAŞTIRMA VE İNCELEMELERİNDE KULLANILAN BAZI TERİMLER HAKKINDA-II

On Some of the Terms Used in The Research and Study Epics-II

A propos des certains termes utilisés aux recherches et études de épopées-II

Doç. Dr. Metin EKİCİ*

ÖZET

Türk ve dünya destan araştırmalarının tanım ve tasnif edilmelerinde ve incelemelerinde çok kullanılan bazı terimlerin tartışılması gerekmektedir. İlk kısmında toplam on bir terimi ele aldığımız bu makalenin, bu ikinci kısmında altı terim ele alınmaktadır. Bu altı terimin bir kısmı şekil, bir kısmı ise anlatıcı ve türle ilgilidir.

Anahtar Kelimeler

Terimler, Manzum, Mensur, Destancı, Destan.

ABSTRACT

The terms that have been used in the description and classification of Turkish and also world's epic creations, need to be discussed and evaluated. In the first part of this article, I have discussed and evaluated eleven terms, and in this second part six terms are discussed. Some of them are related to form, some others are related to the narrators and genre.

Key Words

Terms, Poetry, Prose, Singer-Narrator, Epic.

1. Manzum Destan:

Destan incelemelerinde ve destan tanımında kullanılan bu terim; destan oluşturma ve tür tanımıyla ilgili olarak kullanılmaktadır. Aristo'nun "epope" tanımında yer alan "epope veya epos metrik (ölçülü)" olmalıdır ifadesinde de yer aldığı gibi, metrik, yani ölçülü olma doğrudan doğruya bir anlatı eserin manzum karakterine ve manzum oluşuna gönderme yapar.

Manzum, yani şiir şeklinde oluş, bir taraftan destanî yaratmaların şekil özelliklerinden birine gönderme yaparken, diğer taraftan bu eserlerin oluşturulma işlemine de gönderme yapmaktadır. Başka bir ifadeyle, destanî eserlerin manzum şekilde oluşturulmalarını da ifade etmektedir (Köprülü 1986:49-130).

Oluşum ve şekil bakımından man-

zum şeklin benimsenmesi ise, doğrudan doğruya bir tür olarak destan tanımını etkilemekte ve ilk defa Aristo tarafından belirtilen bu özellik, destan tanımının olmazsa olmaz şartlarından birisi olarak sayılmaktadır. Sonuç olarak, "*destan; manzum bir türdür*" yargısına ulaşılmaktadır.

Erken dönemlerde yaratılan destanlara baktığımızda, genellikle manzum olarak yaratıldıklarını, bu eserlerin metne ait şekil özelliklerinden birinin de "manzum" halde bulunma olduğunu görüyoruz. Belli bir döneme kadar kesinlikle aranan bu şekil özelliği dolayısıyla, bu tür yaratmaların şekil özelliğinden hareketle ortaya çıktığını düşündüğümüz "Destanî Şiir (Epic Poetry)" terimi de, gerek Türk dünyasında ve gerekse

* E.Ü. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi.

batı dünyasında yaygın olarak kullanılmaktadır.

Muhtemeldir ki, ister tarihi bir olayın bir toplumu derinden etkilemesinden kaynaklansın, isterse bir kağanın, hakanın veya kralın başarılarını övmek amacıyla yaratılmış olsunlar, ilk destanların manzum oluşları, onları yaratanların “destancı” kimliklerinden kaynaklanmış olmalıdır. Eski veya yeni, destanî eserler kendilerini yaratan destancıardan bağımsız değildir. Destanlar sözlü gelenekte ve bir destancı-şair tarafından yaratılmış veya düzenlenmiş olmalıdır. Destanların yaratıcıları olan şair-destancılar, dini kimlik sahibi olsun veya olmasın, belli bir müzik aleti çalma konusunda da usta kişiler olmalıdır. Eğer şair-destancıların bir müzik aleti eşliğinde bu eserleri yarattıkları kabul edilirse, destanların manzum olarak yaratılmalarının sebebi de daha açık hale gelir. Çünkü müziksel ritim, söze bir şekil kazandıracak, dilin fonolojik yapısı üzerinde hakim olup, sözün bir ritme uygun şekilde düzenlenmesini sağlayacaktır. Müziksel anlatım, sözlü anlatımı etkileyecek ve dilin imkanları ölçüsünde, sözün belli bir şekil kazanması sonucunu yaratacak ve sözlü olarak yaratım müzikle birlikte olduğu anda, büyük bir ihtimalle manzum bir sözün ve manzum bir anlatı eserinin ortaya çıkması sağlanmış olacaktır.

Müziğin getirmiş olduğu ritmik yapının, söz üzerindeki etkisi ve bir anlatmaya manzum şekil kazandırması, destanî yaratmaların hem oluşum, hem de öğrenim ve aktarım (ustadan-çırağa) özelliklerini de etkilemektedir. Herhangi bir konuyu destanlaştırmak isteyen şair-destancı ve aynı zamanda müzisyen olan kişi için müzik büyük bir kolaylık sağlamakta, birkaç mısradan birkaç yüz veya birkaç bin mısraa ulaşan bir anlatı yaratılabilmektedir. Yaratılan eserin öğreni-

minde de ilk olarak bir destanî eserin melodi yapısı veya yapıları öğrenilmekte ve daha sonra melodik yapıyla birlikte bu sözel yapı, tıpkı bir bebeğin dil öğrenmesinde olduğu gibi, kavranmakta ve sonuçta bütün metnin manzum olarak öğrenilmesi müziksel yapı üzerine oturtularak gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla, destan metinleri ezberlenmemekte, aşama aşama belli bir sürede öğrenilmektedir (Lord 1960).

Manzum oluş, destan tanımının vazgeçilmez bir özelliği midir? Destanî eserlerin ilk örneklerindeki şekil göz önüne alınacak olursa evet, ancak eldeki çeşitli destan metinlerine göre bir değerlendirme yapılacak olursa ve daha sonraki metinlerin şekil özellikleri de bu değerlendirmeye katılırsa hayır şeklinde bir cevap vermek mümkündür. Çünkü, elimizde sadece manzum olarak yaratılmış destan metinleri yoktur. Yine metin merkezli bir yaklaşımla konuya bakacak olursak, elimizde bulunan destan metinlerinin sadece manzum şekilde değil, manzum-mensur karışık veya mensur şeklin ağırlıklı olduğu bir şekilde de yaratıldıklarını da görürüz. Bu konuyu bir sonraki terim olan “mensur destan” terimi içinde ele alalım.

2. Mensur Destan:

Manzum destan kısmında da ifade ettiğimiz gibi, bazı destan metinleri, örneğin; Battalname, Danişmendname ve Saltukname gibi destanlar, ağırlıklı olarak nesir anlatımın hakim olduğu bir şekilde, yani çoğu kısmı mensur ve kısmen manzum olarak yaratılmışlardır. Bu tür destanlardaki nazım kısımlar da çok güçlü bir nazım karakterinde değildir. Neden bu destanlar ağırlıklı olarak nesir halde yaratılmışlardır? Bu noktada çeşitli fikirler ileri sürmek mümkündür. İlk olarak konunun etkili olabileceği düşünülebilir, ancak konuları dolayısıyla bu eserlerin nesir ağırlıklı oluşturulduk-

larını düşünmek doğru bir yaklaşım olmaz. Dinî kimliği ön plana çıkmış olan yöneticilerin, din adına yapmış oldukları mücadelelerin asıl konuyu oluşturduğu bu eserlerde, konu şekli etkilemiş olmaz. Çünkü hem Türk dünyasından hem de Batı dünyasından dinî mücadelelerin ağırlıklı olarak veya kısmen konu edildiği manzum destanlar vardır. Örneğin; Manas Destanı'nda Müslüman Kırgızlarla, Budist veya "dinsiz" olarak adlandırılan Kalmuklar arasında kısmen dinî bir mücadele söz konusudur ve Manas Destanı manzum bir destandır. Avrupa destanlarından "La Chanson de Roland" adlı Roland Destanı da dinî mücadeleyi esas alan bir konu üzerine kurulmuştur. Bu destanda, Hıristiyanlar ve onlara karşı duran ve "dinsiz" olarak adlandırılan "Saracencililer" arasındaki dinî bir mücadele konu edilmiştir ve konu bakımından İslamiyet sonrası Anadolu sahası destanlarının benzeri olan bu destan tamamen manzum bir şekilde yaratılmıştır (The Song of Roland 1990).

Konunun, şekli etkilemediği bir durumda, dönem mi etkili olmuştur? Yani, Battalname, Danişmendname ve Saltukname'nin daha geç bir dönemde yaratılmış olmaları mı, bu eserlerin nesir ağırlıklı olmalarını sağlamıştır? Bu durum, belki konudan daha önemlidir. Toplumların belli bir gelişim ve yaşam tarzlarındaki değişim sonucu, bazı edebi yapıların ve türlerin temel özellikleri de kesinleşmiş olabilir. Nazım ve nesir şekil özelliklerinin edebi eserler içinde belli bir kullanım döneminden sonra, bir tür geleneğinin oluşması ve bunun sonucunda şeklin sabit bir durum arz etmesi kaçınılmazdır. Nazım ve nesrin bir edebi eser veya anlatıda nasıl kullanılacağı netleşmiş olup, örneklerin artmasıyla, belli bir türün şekli belirlenmiş olabilir. Ancak örnek olarak verilen ve ağırlıklı olarak nesir halde yaratılan yukarıdaki

destanlarda bu durum söz konusu olmamıştır.

Konu ve dönemin şekli belirlemediği bir durumda, yani eski destanların sabitlenmiş kabul edebileceğimiz şekil özelliği nazım dururken, nesrin kullanılmaya başlanması ve nazıma çok az yer verilmesi konu veya dönemle ilgili değilse, bu eserlerin nesir olarak yaratılmalarında etkili olan nedir? Bu özellik tamamen bu eserleri "yaratmanın kimliği" "yaratma amacı" ile ilgili görülmelidir. Destani bir eser yaratmada şu yaratım yöntemlerinden bahsetmek mümkündür.

Bunlardan birincisi; müziksel ritim sağlayan melodi ve müzik aleti kullanarak sözlü yaratımdır. Bir destani eserin sözlü geleneğe yaratımında, müziksel ritim sağlayan melodi ve müzik aleti varsa, yaratılan eserin büyük ihtimalle tamamen "manzum" olarak yaratılmasının söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. İlk destanların yaratımında izlenmiş olan ve daha sonra gelenekleşen yöntem bu olmalıdır.

İkinci yöntem ise; yine sözlü geleneğe, ancak melodi ve müzik aleti kullanımı söz konusu olmaksızın yaratımdır. Sözlü geleneğe melodi ve müzik aleti kullanımı söz konusu olmaksızın yaratılan eserin kısmen manzum ve yaratıcısının şairlik kabiliyetine bağlı olarak, kısmen de mensur olarak yaratılması söz konusudur. Bu durum da, manzum-mensur karışık bir eserin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Bu tipteki yaratımlar daha geç bir dönemde yaratılmış olmalıdır.

Üçüncü yöntem ise; sözlü olarak yaratılmış destanı bir eserin, yazılı olarak yeniden yaratılması veya düzenlenmesidir. Yazılı olarak, nazım halde yaratılmış eski destanlar ise, muhtemelen sözlü geleneğe derlenip, yazıya geçirilmiş metinler olmalıdır. Bu yazıya geçirme veya yazılı olarak yeniden düzenleme ve yaratma noktasında, eseri yazıya geçirenin

“kimliği” ve “amacı” öne çıkmaktadır. Bunu daha geniş olarak, şöyle açıklamak mümkündür. Sözlü gelenekte manzum olarak yaratılmış bir destanın yaratıldığı dili konuşan, yani sözlü olarak ve manzum şekilde yaratılmış bir destanın yaratıldığı dil, ana dili olan ve aynı zamanda şairlik kabiliyeti çok yüksek bir başka şair tarafından bu eser yazıya aktarılıyorsa, eserin tamamı manzum şekilde yazıya geçirilebilir. Örneğin Firdevsi'nin Şehname adlı eseri veya Homer'in Odissey ve İlyada destanları bu türden yazılı destanlardır.

Sözlü bir destanî eseri yazıya geçiren kişinin ana dili, eserin dili ile aynı değilse, yani yazıya geçiren kişi bir tür tercüme yapacaksa, fakat belli seviyede şairlik kabiliyeti de varsa, yazıya geçirilen destanın ağırlıklı olarak mensur ve kısmen de manzum bir şekilde yazıya geçirilmiş olması mümkündür. Battalnâme bu tür bir destan olmalıdır. Çünkü, orijinal anlatma veya Battalnâme'nin yaratımında kaynak olarak kullanılan anlatma Arapça'dır. Türkçe olarak ve esas itibarıyla amaca bağlı kalarak böyle bir anlatma oluşturmak isteyen kişi veya kişiler, Arapça şiirleri ve özellikle bir destanın hareketli kısımları olan aksiyonları şiir olarak çevirmede zorlanmış ve bu noktalarda nazım yerine, nesri tercih etmiş olabilirler. Çünkü, böyle bir anlatmayı yazıya geçirmenin asıl amacı, belli bir dinî kişiliğin mücadelelerini aktarmaktır ve amaç birinci planda tutulduğunda, şekil önemini kaybetmiş ve eser ağırlıklı olarak mensur bir şekilde yazıya geçirilmiş olmalıdır. Bu konudaki örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bugün, Türk destanları hakkında bilgi veren Çin kaynaklarına veya batılı kaynaklara bakıldığında, aslı nazım halde bulunan pek çok Türk destanının özet halde ve nesir olarak veya çoğunluğunun nesir, kısmen de nazım olarak yazıya geçirildiğini görmek mümkündür.

Nesir ağırlıklı olarak yaratılmış diğer bazı destanlarda, örneğin Danişmendname ve Saltukname'de hakim şeklin nesir olmasının sebebini açıklamak biraz daha zor olmakla birlikte, bize göre, en azından bu eserlerin yazarlarının sözlü Türk destan geleneğinden yetişen kimseler olmadıklarını söylemek mümkündür. Dahası, bu kişiler için örnek alınması gereken metinler, sözlü Türk destanları değil, Battalname gibi dinî konularda yaratılmış eserlerdir. Bu eserleri yazılı olarak yaratanların, yazıya geçirecekleri din ulusunun başarıları hakkındaki oluşturacakları esere uygun, yazılı bir örneği tercih etmiş olmaları ve eserlerini nesir ağırlıklı olarak yaratmaları söz konusu olmuştur.

Muhtemeldir ki, İslamî dönem Türk destanları adını verdiğimiz eserler, yeni bir şekil oluşturma konusunda ısrarcı olmamalarına rağmen, bu destani eserleri yazıya geçirenler veya yaratanlar, ister tamamen yazılı olarak yaratmış olsunlar, isterse başka dildeki bir eserden kopya etmiş olsunlar veya esin kaynakları başka bir eser olsun, kesinlikle müziksel ritmi sağlayacak melodi ve müzik aletinden uzak bir ortamda bu eserleri yaratmış olmalıydılar. Burada oldukça karmaşık bir yaratma işlemini çok basite indirgediğimiz düşünülebileceği gibi, bu duruma ters düşebilecek örnekler de verilebilir.

Buradaki sözlerimiz, herhangi bir eserin nazım halde oluşunun veya nazım halde yaratılmasının mutlaka müzikle ilgili olduğunu düşündüğümüz veya savduğumuz anlamına gelmez. Tabii ki, divan edebiyatı geleneği içinde ve aruz ölçülerine bağlı olarak yaratılmış, uzun soluklu anlatı eserlerinin müziksiz bir ortamda yaratılmaları mümkün olmuştur. Ancak bu eserlerin manzum olarak ve de müziksiz olarak yaratılmaları konumuz dışında kalmakta ve bu konuda ki yaratma problemini açıklamak da bi-

ze değil, divan edebiyatı ile uğraşanlara düşmektedir.

Divan Edebiyatı şairlerinin, örneğin Ali Şir Nevaî'nin Hamse oluşturan mesnevilerini veya Şeyh Galib'in "Hüsn ü Aşk" adlı mesneviyi yazılı olarak ve manzum şekilde yarattıkları gibi örnekler verilebilir. Bu tür örnekler destanî şiirin melodi ve müzik aleti eşliğinde yaratımı olgusundan çok daha farklı bir yaratım işleminden geçirilmiş olmalıdır. Her şeyden önce bu eserlerin yazılı olarak yaratımında şu temel unsurlardan bahsedilebilir. Birincisi yaratım süresi, ikincisi ise melodik yapı yerine kullanılan aruz vezni ve bu türde daha önce yaratılmış eserlerin varlığı ve son olarak da bu eserlerin dilini çok iyi bilen bir şair kimliği.

Uzun süreli bir çalışma sonucunda şairlik kabiliyeti olan bir kişinin belli bir konuda ve belli uzunlukta bir eseri yazılı olarak yaratması kesinlikle mümkündür ve bu yaratım sırasında melodik mırıldanma veya müzik aleti kullanma gereği olmayabilir. Yine bu tür bir yaratım çalışmasında şekli kesin olarak belirlenmiş bir ölçü kalıbına uygun eser yaratılabileceği gibi, klasik şiirin "mazmun" ve "ölçü (aruz)" kaynakları kullanılmak suretiyle hacimli bir anlatı eseri manzum olarak yaratılabilir. Burada unutulmaması ve göz ardı edilmemesi gereken önemli noktalardan biri de, mesnevi türünün Türk edebiyatına girmeden şekil özelliklerinin yerleşmiş olmasıdır ve bu türde örnek verecek olan Türk şairlerin, muhtemelen kendilerinden önce yaratılmış olan mesnevilerin tür özelliklerini ve veznin getirmiş olduğu nazım olarak bu tür bir eser yaratma zorunluluğunu görmüş ve öğrenmiş olmalarıdır.

Bu açıklamaları yeterli görmeyenler için daha başka örneklerle konuyu açıklayalım. Köroğlu anlatmalarının Anadolu ve Orta Asya örnekleri metin ve yaratıcıları bakımından ele alındığında şöyle

bir resim ortaya çıkmaktadır: belli bir şairlik kabiliyetine sahip ve sözlü gelenekte bir müzik aleti veya melodi eşliğinde yaratılan veya aktarılan Köroğlu anlatmaları tamamen manzum veya nesir kısımları çok az olan anlatmalar halinde ortaya çıkarken, Anadolu sahasındaki âşık adıyla bilinen ve belli bir müzik aletini anlatım sırasında kısmen kullanan anlatıcıların anlatmalarının manzum-mensur karışık olduğunu, hiç müzik aleti ve melodisi kullanmadan anlatım yapan Behçet Mahir gibi anlatıcıların tamamen mensur (içinde ancak çok az şiir bulunmaktadır) olarak anlatma yaptıklarını, şair-destancı ve anlatıcılardan bu anlatmaları öğrenenlerin ise, tamamen nesir ve sadece ezberledikleri bir iki dörtlüğü manzum olarak aktardıklarını söyleyebiliriz. Bu aktarıcıların, yaratmanın ilk şeklini bir şekilde örneklediklerini de söylemek mümkündür.

Burada tartıştığımız temel konu nazım ve nesir arasındaki ilişkinin ne olduğu değildir. Bu iki edebi şekil arasındaki ilişki metin bağlamı olarak ele alındığında, unutulmamalıdır ki, bizi her zaman farklı değerlendirmelere götürecek örnekler verilebilir. Ancak, destanî eserler söz konusu olduğunda, genel olarak nazımdan nesre doğru bir geniş olduğunu söylemek mümkündür. Sözlü bir destanî eseri nesir olarak yazıya geçiren örneklerin yanında, nesir bir anlatmayı nazma çekecek kabiliyette sözlü gelenekte yetişmiş destan anlatıcılarının bulunması da her zaman söz konusudur. Nazım ve nesir arasındaki girintili, çıkıntılı ilişkinin sınırlarını tam olarak belirlemek, en azından metinlerden hareketle mümkün değildir. Bu ilişki en açık bir şekilde, bu eserleri yaratanların edebi kişiliklerinin çok iyi bir şekilde tespit edilmesiyle sağlanabilir. Bu noktada, nazım ve nesir şeklin destanlarda kullanımının başka bir boyutunu oluşturan "ölçülü nesir" terimini ele alalım.

3. Ölçülü Nesir (Prosimetrik) Destan:

Bu terim, manzum-mensur karışık olarak yaratılmış destanların nesir kısımları için kullanılmaktadır. Bir destanın nesir kısmının mümkün olduğunca şiir cümlelerine yakın bir şekilde yaratılması durumunda, böylesi nesir kısımlar için "Ölçülü Nesir (Prosimetrik)" ifadesi kullanılmaktadır (Reichl 1992:126-130).

Ölçülü nesir şekline sahip anlatmaların en tipik örneği Dede Korkut Kitabı'dır. Kitap içindeki her anlatma ve giriş kısmı tam nesir cümlelerinden çok, kullanılan iç kafiye ve aliterasyon vb. vasıtasıyla şiir cümlelerine oldukça yakın bir şekilde oluşturulmuştur. Bu türden, ne tam anlamıyla nesir, ne de tam anlamıyla şiir cümlesi oluşturmayan metinler için ölçülü nesir teriminin kullanılması oldukça yerindedir.

Ölçülü nesir kullanımının veya bu şekilde bir anlatım yapmanın da bir önceki terim olan manzum ve mensur destan kısmında yer verdiğimiz "yaratma" problemi ve "yazıya geçirenin kimliği" ile yakından ilgili olduğu unutulmamalıdır. Dede Korkut Kitabı içinde yer alan anlatmaların ilk şeklinin kesinlikle manzum olduğu, ancak anlatmaların yazıya geçirilmesi sırasında bu manzum yapının kısmen bozulduğu, yazar ne kadar hassas olursa olsun, anlatmaların tamamını manzum olarak yazıya geçirme gücüne sahip olmadığını ve bu sebeple de eserin manzum kısımlarının bir kısmı muhafaza edilirken, bir kısmının da ancak ölçülü nesir şeklinde yazıya geçirilmiş olabileceğini düşündüğümüzü belirtelim.

4. Büyük Destan - Küçük Destan:

Destanların tasnif edilmesi sırasında, bir destanın uzunluk ve kısalığına göre hangi kategoride yer alacağını veya alması gerektiğini belirlemek için kullanı-

lan terimlerdir. Örneğin; Manas Destanı için "Büyük Destan" terimi uygun görülürken, çoğu Altay destanı için "Küçük Destan" terimi uygun bulunmaktadır.

Gerçekten de Manas Destanı uzunluk bakımından dünyada bir benzeri daha olmayan bir Türk yaratmasıdır. 500 bin mısralık hacmiyle tek bir örnek olan bu destan kesinlikle bir istisnadır. Diğer taraftan Türk destanlarının hacim bakımından oldukça farklı boyutlarda olduğunu, Altaylardan Anadolu'ya doğru geldiğinde bu ölçünün kesinlikle her destan için değiştiğini, yine tek bir Türk boyunun sahip olduğu destanların bile hacim bakımından oldukça farklı uzunluk veya kısalıkta olduğunu görmekteyiz. Örneğin; Altay destanlarından, yeni yayımlanan "Altay Destanları" (Dilek: 2002) adlı eserde bulunan Er Samır Destanı 2660, Ak Taya Destanı 2040, Kökin Erkey Destanı 960, Altay Buuçay 1015, Malçı Mergen 800, Kozın Erkeş 1780, Közüyke 1945 mısra uzunluğa sahiptir. Fazıl Yoldaşoğlu versiyonu olan Alpamış Destanı ise, nesir kısımlarıyla birlikte 20.000 mısra-satırdan fazladır.

Balkan ve Rus destanlarına baktığımızda bu uzunluğun 1.000 ile 3.000 mısra arasında değiştiğini, eski Yunan destanlarının ise 14 ile 15 bin mısra arasında bir uzunluğa sahip olduklarını, Avrupa destanlarının da, örneğin Roland Destanı'nın 3.000, Beowulf Destanı'nın 4.000 mısra oluşlarına bakılırsa, bir eserin destan olması için uzunluğun ölçü olarak alınamayacağı gibi, tasnif işinde de hacmin çok yararlı bir ölçüt olmayacağı anlaşılmaktadır.

5. Destancı:

Farsça "destan" kelimesinden türetilen bu terim, Türk boyları arasında destani bir anlatma yaratan, anlatan, aktaran ve yazıya geçiren anlamında oldukça yaygın bir kullanıma sahiptir. Şairlik kabiliyetine sahip olan ve genellikle söz-

lü destan geleneği içinde yetişmiş destancılar belli bir müzik aleti eşliğinde destan yaratma ve anlatma işini gerçekleştirmektedirler. Destanları yazıya geçirenlerin ise, bir müzik aleti kullanımından çok, şairlik yeteneklerinin ön planda olduğu düşünülebilir.

Destancı terimi de tıpkı destan terimi gibi, belli ölçüde bir muğlak kapsama sahiptir ve tam olarak hangi tip yaratıcı veya anlatıcıyı ifade ettiği belirsizleşmiştir. Ancak bu terimin en temel olarak “bir destani anlatmayı bir müzik aleti veya melodisi kullanarak manzum veya ağırlıklı olarak manzum, kısmen de nesir olarak bir dinleyici kitlesi önünde irticalen icra edip, anlatan kişi” şeklinde tanımlamak yerinde olacaktır.

Bu açıklamalardan sonra, birbirleriyle ilişkileri yukarıda verdiğimiz tanım noktasında birleşen, ancak Türk boyları arasında farklı adlar alan destan anlatıcı ve yaratıcıları için kullanılan terimleri Karl Reichl’in çalışmasından alıp, bir tablo halinde şöyle vermek yararlı olacaktır (Reichl 1992: 57-87):

Yakut	Altay	Uygur	Kazak	Kırgız	Özbek	Karakalpak	Türkmen	Başkurt	Tatar	Azerbaycan ve Türkiye
Olonhohut			Ölengşi							
	G/Kayçı									
		Destançı			Destançı					Destancı
		Koşakçı								
		Bahşi	Baksı	Bahşi	Bahşi	Bahşi	Bahşi			
			Akın	Akın						
			Jırav	Irçı		Jırav				
				Manasçı						
				Comokçu						
										Ozan
								Sasan	Çaçan	
					Şair					Şair
										Aşık / Aşığ

6. Destan:

Türk dünyası ve dünya genelinde tam olarak hangi şekil ve yapıda anlatmaları ifade ettiği günümüzde bir hayli belirsizleşmiş olan bu terim, sözlü ve yazılı olarak oluşturulmuş belli anlatmala-

rı karşılamak için kullanılmaktadır. Bu makalenin birinci bölümünde bu terimin Farsça’dan Türk lehçelerine geçtiğini, Aristo’dan günümüze kadar da pek çok tanımının yapıldığını belirtmiştik. Burada uzun uzadıya, şimdiye kadar yapılmış olan tanımları vermek ve her tanımın sahip olduğu bazı yetersizlikleri tartışmak gereksizdir. Bu tanımların bir listesini ve ayrıca anlatılar dışında halk şiirinde ve hatta divan şiirinde bir tür olarak kullanımını ve özelliklerini Şükür Elçin hocamız vermiştir (Elçin 1967).

Destan teriminin daha yeni bir tanımını yapmak istersek hareket noktamız sadece eldeki metinler olmamalı, yani bakış açımız metin merkezli bir yaklaşımdan kaynaklanmamalıdır. Destan tanımında, metni ve metni oluşturan şekil, konu vb. gibi unsurlar yanında, anlatıcı, anlatma yeri, şekli ve anlatım tarzını da ele alan “icra merkezli” bir bakış açısıyla konuya yaklaşmak daha yerinde olacaktır. Yine bu yaklaşıma fonksiyon (işlev) ölçütünü de eklemek gerekmektedir.

Karl Reichl metin özelliklerine ve icraya gönderme yaparak destanı şöyle tanımlamaktadır (Reichl 1992: 124):

“Şiir halinde veya nazım ve nesir karışık halde bir anlatı, birden fazla epizodu içine alacak bir uzunluğa sahip ve de şahsi sahneleri ayrıntılı olarak (tek kişilik konuşmalar ve şiirlerle veya karşılıklı konuşmalar ve şiirlerle) anlatmaya

izin veren bir anlatıdır. Bu şekil özelliklerinden daha önemli olan bir özellik ise ölçüdür.

Anlatmaya dayalı bir hadise olarak tarif edildiğinde destan, bir şölen havasında, usta bir şair-destancı tarafından (ve sadece ustaların anlattıklarından öğrendiklerini söyleyebilen çırak şair-destancılar tarafından) özel bir söyleyiş ve anlatış tarzıyla ve bir kural olarak da bir müzik aleti eşliğinde icra edilen bir anlatıdır. Bir dinleyicinin kafasında, onun bir destan dinleyip dinlemediği konusunda hiçbir zaman bir şüphe uyanmaz.”

Bu tanımda esas olarak şekil, yapı ve icraya gönderme yapıldığını görüyoruz. Destan kelimesinin kahramanlık ve aşk konulu anlatımların her ikisini de içine alacak şekilde çok geniş bir şekilde kullanıldığını belirterek tanıma devam eden Reichl, daha iyi açıklama yapmak için “kahramanlık şiiri” ve “kahramanlık masalı” terimlerini de işin içine katar. Bütün bunların genel bir değerlendirmesi yapılacak olursa, yukarıdaki tanıma ek olarak konu bakımından da “bir kahramanlık konusunun, sonuçları itibariyle bir milletin tamamını içine alacak bir konuda olması” şeklinde tanımlı geliştirme ve fonksiyon bakımından da “milli değerleri, şahsî değerlerin üstünde tutmayı benimseten anlatımlar” şeklinde tanımlamak mümkündür.

Sonuç olarak destan; “bir millet veya toplumun hayatında derin bir iz bırakmış olaylardan kaynaklanıp; çoğunlukla manzum, bazen de manzum-mensur karışık; birden fazla olayın aktarımına izin veren genişlikte; usta bir anlatıcı tarafından veyahut da ustalardan öğrendiğini aktaran bir çırak tarafından, bir dinleyici kitlesi önünde bir müzik aleti eşliğinde ya da bir melodiyle anlatılan;

sözlü olarak anlatılanlarından bazıları yazıya geçirilmiş; bir milleti veya toplumu sonuçları bakımından ilgilendiren bir kahramanlık konusuna sahip; dinlendiğinde veya okunduğunda milli değerleri, şahsî değerlerin üstünde tutmayı benimseten sözlü veya yazılı edebi yaratımadır.”

Bu iki makale boyunca tartışmış olduğumuz terimler hakkında daha farklı düşünenler, verilen tanımları eleştirenler olacaktır. Birinci makalede de belirttiğimiz gibi, bu makalelerin amacı, Türk dünyası destan araştırmalarında daha iyi ve güzeli bulma girişimidir. Bu girişim de kuşak olarak bize miras bırakılan problemlere çözüm aramaya yöneliktir. Burada tartışılan terimler hakkındaki değerlendirmelerimiz, konu üzerinde çalışma yapan bilim adamlarınca daha da genişletilmeli ve sonuçta, bizden sonraki kuşaklara daha açık ve net terimler, tanımlar ve tasnifler bırakabilmelidir.

KAYNAKLAR:

1. Burges, Glyn (hızl.). **The Son of Roland**. New York: Penguin Books, 1990.
2. Dilek, İbrahim (hızl.). **Altay Destanları: Er Samır, Ak Tayçı, Kökin Erkeş, Altay Buuçay, Malçı Mergen, Kozın Erkeş, Közüyke**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, Türk Destanları Dizisi, 2002.
3. Elçin Şükrü. “**Türk Dilinde ‘Destan’ Kelimesi ve Mefhumu.**” Türk Kültürü, Sayı: 61, Ankara, 1967.
4. Köprülü, Fuad. **Edebiyat Araştırmaları**. Ankara: T.T.K. Basımevi, 1986.
5. Lord, A. Bates. **The Singer of Tales**. Massachusetts and London: Harvard Univ. Press, 1960.